

ուղղուած մասնաւորապէս հայոց եւ հրէաներու դէմ: Գրեգոր Պըյըզլիու տեսած է այդ կոնդակին հայերէն եւ ֆրանսերէն թարգմանութիւնները (Cant de Jalire, Bucuresti, 1895, էջ 10):

Ունկըօլալաքիոյ մետրոպոլիտն ալ, Կրիկօրիէ, հայոց հերետիկոսութիւնը ապացուցանելու համար 1824-ին պարութաներ շինած է: Այդ մետրոպոլիտը նոյն տարին լոյս ընծայած է գիրք մը որ սա տիտղոսը կը կրէ. «Ապացոյցներ ընդդէմ հայոց աղանդին, տպուած Կրիկօրիէ Տումիթրիէ Կիքա իշխանին օրով, ի մետրոպոլիտութեան Ունկըօլալահիոյ Տէր Տէր Կրիկօրիէ, որու ջանքերով հաւաքուեցան եւ տարածուեցան՝ յօգուտ մեր ժողովուրդին. Պուքրէշ, 1824)»: Իր գրքին առանցքը անհեթեթ առասպելն է շունի մը, որուն ի պատիւ իրրեւ թէ պահք կը պահեն հայերը:

Արձիպուրի կամ Հարձիպուրի մասին յոյն կղերականներուն կողմէ շինուած առասպելի մը համաձայն իբր թէ հայ աւագերէց մը անտառէ մը անցնելու ատեն մոլորած եւ իրեն ընկերացող արձիպուր անուն շունն է որ փրկած է զինքը ճամբայ ցոյց տալով իրեն, եւ թէ այդ օրէն հայերը սուրբերուն կարգը անցուցած են այդ անասունը, անոր ի պատիւ պահք հաստատելով Ս. Սարգսի շաբթուն, եւ տօն կատարելով Զատիկ խթման իրկունը:

Բանասէրներու կարծիքով արձիպուր, հարձիպուր կամ արձիվուրձի ուրիշ բան չէ, բայց եթէ աղաւաղումը Առաջաւորաց բառին, զոր հին յոյները կ'արտասանէին առձիվուրիօն:

Հաչտէու ումէն հռչակաւոր պատմագիրը, որ յաճախ զբաղած է հայերով, անոնց գովքը կ'ընէ միշտ, յիշատակելով հայ տարրին մատուցած ծառայութիւնները երկրին եւ անոր գտած ասպնջականութիւնը տեղացիներէն, ու բացառիկ դէպք մը նկատելով Շթէֆան Ռաուէշի կողմէ սարքուած հալածանքը: Այդպէս է որ կ'եզրակացնէ ան իր ծանօթ մէկ գործին մէջ, որ Պատմութիւն կրօնական հանգուրժողութեան Ռումանիոյ մէջ (տպուած 1868-ին, Պուքրէշ) տիտղոսը կը կրէ:

Հաչտէու յետոյ առիթը ունեցած է աւելի խոր կերպով ուսումնասիրելու հայոց կեանքը հին Ռումանիոյ մէջ եւ իր պրպտումները լոյս

ընծայած Հայերը ի Ռումանիա ուսումնասիրութեամբ (Revista Noua, Գ. Տարի, էջ 4-5) եւ իր «Etymologicum magnum Romaniae» բառագրքին մէջ՝ Armean, Armenese, Arges, Artibur բառերուն դիմաց:

Հաչտէու իր պրպտումները լրիւ ընելու համար՝ ոչ միայն քննած է ումէն եւ օտար հին քրոնիկագիրները եւ յունական, սլաւ եւ ումէն կրօնական գրութիւնները, այլ եւ խոզարկած ժողովրդական գրականութիւնը իր բոլոր ձեւերով, — երգ, առած, պատմուածք եւ զրոյց, — գիւղական ուսուցիչներու միջոցաւ պրպտած ժողովրդական հաւատալիքները, մէկ խօսքով որոնած ամէն հետք որ կրնար լոյս տիպել հայոց անցեալին վրայ Ռումանիոյ մէջ, զանց չընելով նոյնիսկ ուսումնասիրութիւնը երաժշտութեան եւ պարերու մնացորդներուն: Հաչտէու, այս կերպով, մեզ մատակարարած է թանկագին առաջն մը՝ հայ ժողովուրդի անցեալը ուսումնասիրելու համար:

Հաչտէու իր այս վերջին ուսումնասիրութիւններով կ'ը յանգի այն եզրակացութեան թէ հայերը, հակառակ այս երկրին մատուցած իրենց ծառայութիւններուն, եւ հակառակ իրենց վայելած քաղաքական եւ առեւտրական ինչ ինչ ազատութեանց, դժբախտաբար ժողովուրդին կողմէ չեն գտած իրենց արժանի տիրաւոր վերաբերումը, եւ այդ՝ շնորհիւ յոյն կղերին տարածած առասպելներուն՝ մոլեռանդ ժողովուրդի մը մէջ:

Հաչտէու կ'ըսէ. «Ռումէններուն համար հայը պիղծ գոյութիւն մըն է. այս պատճառով ումէնը չ'ուզեր որեւէ բան փոխ տալ հայերուն, ոչ ալ անոնց հետ սեղան նստիլ. մանաւանդ չ'ուզեր հայու մը խմելու ջուր տալ որեւէ գաւաթով կամ անոթով, վախնալով որ հայը, խմելէ յետոյ, կը պղծէ ումէնները:

«Ռումիկը կը հաւտայ որ հայը նախ կը պղծէ ամանը եւ յետոյ կերակուր կը պատրաստէ անոր մէջ:

«Անոր կրօնքը նկատուած է ամենազգուելի եւ ամենաանմաքուր:

«Արիոսեան են անոնք, երիցս հեթանոս, երիցս նոյնուած, կը պաշտեն Հաքցիպուր, Արքիպուր կամ Արցիպուր անուն շուն մը, որուն ի պատիւ պահք կը պահեն եւ մատաղ կ'ը-